

AZ ÁLLAM FEJLŐDŐ HATÁSKÖRE

AZ ANYAGIAKBAN egyre gyengülő magyar társadalom lelkületében mindinkább oly motívumok válnak úrrá, melyeknek elhatalmasodása a nemzet politikai életformájának, az államnak sorvadását jelentené. A családfenntartó magyarnak vállaira mind terhesebben nehezedik a napi élet gondja, a csupán biológiai létminimumnak megfelelő szükségletkielégítés egyre növekvő terhe. Kultúrlélek lakozik bennünk és mily nehéz számunkra a kultúráiét színvonalának megközelítése. Az ipari civilizáció előrehaladása mind szervezesebbé, szövevényesebbé bonyolítja a magaskapitalizmus életformáiban kibontakozó társadalmakat, melyeknek egyre fejlődő organikus élete a társadalmi szervező elv fokozódó érvényesülését elengedhetetlenül megköveteli. A szervessé vált társadalomban az egyének magatartása elválaszthatatlanul összefügg. Minél gyorsabban és szélesebb körben érvényesül tehát az egyén magatartásának kihatása, annál erőteljesebben kell hangsúlyozni az államhatalomban megnyilatkozó azt a szervező elvet, mely az ellentétes egyéni törekvések egyensúlyozásának és az egyetemesség szempontjai érvényesítésének kizárólagos biztosítója. E folyóiratban Kornfeld Móric báró találóan jelzi,¹ „hogy a gazdagodás vagy annak lehetősége és az individualizmus, viszont a megélhetés megnehezülése és a szervezeti elv párhuzamos jelenségek“. A szervezeti elv érvényesülését tehát két társadalmi jelenség váltja ki: az ipari civilizáció fejlődése és a megélhetés megnehezülése. Futó szemléletre ez talán paradoxonnak látszik, de a magyar sorsnak szomorú alakulása talán nem egy társadalmi paradoxont igazol. Elvitathatatlan ugyanis, hogy míg országunk 1914 óta napjainkig az iparosodás terén nagy haladást tett, a háború, a beteges szociális jelenségek és az országcsonkulás következtében a magyar társadalom elszegényedett. Fejlődő iparosodás és anyagiakban gyengülő társadalom hazánkban tehát párhuzamosan megnyilatkozó jelenségek. Téves megállapításokhoz jutnánk, ha egyiknek okát a másikban keressük, mert míg iparunk kifejlődése részben a mozgósított haderő növekvő gyártmányszükségletének, a háború után pedig az Ausztriától való függetlenülés és az országcsonkulás folytán előállott, az autonóm vámtarifában pusztán realizált vámhelyzetnek tudható be, addig a társadalom anyagi erővesztését a történelmi magyar Imperium összeomlása okozta.

A szervezeti elv érvényesítése hazánkban történelmi adottság. Történelmi szükségszerűképpen fejlődnek ki tehát társadalmunkban

¹ Az állam terjedő hatalma. Magyar Szemle V. k. 2, sz. 97—103. 1.

mindazok a jelenségek, melyekben a szervezed elv megnyilatkozik, úgymint az állami hatáskör terjedése, a közintézmények elsokasodása, a bürokrácia fejlődése. Ha a fejlődő állami élet velejárója a közteher — Bertrand Russel szavaival „the pressure of the community“ — kizárólag az ipari civilizáció fejlődésének következtében nyer súlyban és jelentőségében, a társadalom számára az állami beavatkozást kifejtő szervezetnek, a bürokráciának eljárása és fenntartásának terhe nem jelent elviselhetetlen nyűgöt. Ezzel ellentétben, ha a társadalom fokozódó elszegényesedése teszi elkerülhetlenné a szervezed elv érvényesülését, tehát új közhatóságok létesítését és a bürokrácia térhódítását, a vagyoniakban egyre gyengülő egyén túrhatedennek érzi a közületi nyomást és lelkében szüntelenül lázadozik az őt tevékenységében korlátozó, de a beteges társadalmi helyzet állandó egyensúlyozásához múlhatatlanul szükséges hatalmi berendezkedéssel szemben. A szervezed elvnek nyomatékos érvényesítése tehát a gyengülő közületben államellenes áramlatokat vált ki és az életgondoktól elkábított társadalom fokozódó elkeseredése szinte odavezet, hogy a társadalom megtagadja saját politikai életformáját és gyengíti, vagy megsemmisíti a nemzeti élet energiaközpontját, az államot. A gazdasági válság, ha tartóssá válik, ezek szerint mindig társadalmi válságot jelent. A közhatalom letéteményesei elé vigasztalan dilemma mered: vagy csökkenteni a szervező elvnek érvényesülés-körét, magyarárn szólva „leépíteni“ a közhatalmi szervezetet, vele a bürokráciát és ezzel megkockáztatni a felszabaduló társadalmi erők szabad játékának — elszegényedett társadalmakban — a nemzeti élet folytonossága szempontjából mindig veszedelmes — következményeit, vagy éppen az elégedetlenkedő társadalmi rétegek feszítő erejének ellensúlyozása céljából — még tovább fejleszteni a hatalmi berendezkedést, ami viszont végeredményben a társadalom életerejének erőszakos megsemmisítését, anyagi tönkretételét idézi elő és előbb-utóbb maga után vonja a társadalmi munka eredményéből fenntartott államszervezet felbomlását. Ebből a helyzetből kivezető utat csak akkor találunk, ha — a politikai célkitűzésnél és az eszközök kiválasztásánál egyaránt — különbséget teszünk az állam hatalma és annak hatásköre között.

A javaiban megfogyatkozott társadalom erőteljes, összetartó államhatalmat igényel. Ebből az elvből rendszerint azt következtetik, hogy az állam hatalmát mennél számosabb társadalomgazdasági viszonylatban érvényesítse. Nem számolnak azzal, hogy ha az állam tényleg „hatalmas“, közvetett úton is érvényesítheti befolyását, szervezhet a nélkül, hogy minden beavatkozási lehetőség számára külön szervezeti formát alakítson. A z állam hatalma független az á l l a m i hatáskörtől, — sőt merem állítani — a közület életének mennél több szakaszán és mennél számosabb szervezeti formában jelentkezik az állami beavatkozás, annál teljesebben elsikkad az államnak, a valóságban a kormányzatnak, az állam hatalmával megvalósítandó akarata. Ha ellenben az állam, illetőleg a mindenkori kormányzat a rendelkezésre álló közhatalmat a társadalmi életnek egynéhány szakaszán, de annál teljesebben és közvetlenebbül gyakorolja, maradéktalanul érvényesül a kormányzat elhatározása. Vájjon, ha

valamely kormányzat az állami hatalmat gazdasági vonatkozásban „csupán“ hitel-, vám- és tarifapolitikai eszközökkel gyakorolná, nem tudná-e akarátát teljesebben érvényesíteni, mint akkor, ha a gazdasági élet minden szűkreszabott körébe beleépíti a maga hivatalbódéját? Akik a gazdasági élet összefüggéseit áttekintik, jól tudják, hogy hitel-, vám- és tarifapolitikai eszközökkel „kézben“ lehet tartani az egész társadalmat. Az állam hatalma nem a törvényben stipulált hatáskör szűkebb, vagy tágabb voltától, hanem attól függ, hogy vájjon megadja-e az egyoldalú egyéni, rendi, vagy osztályérdekeken felülemelkedő, kizárólag a közület egyetemes érdekei és a nemzeti élet hagyományai alakulásának fejlődésvonalában fekvő céljai által vezérelt törvényalkotás lehetőségét, tehát intézményesen biztosítja-e, hogy az állami parancsok szelleme a nemzet teremtő génusza legyen, rendelkezéseiben és azoknak végrehajtásában pedig nem magánérdekeknek számító kapzsisága, hanem merőben a közjó szolgálatának áhítata nyilatkozzék meg.

Ennek az ideális értelemben vett államhatalomnak az industrializmus következtében két nagy veszedelme támadt: a közgazdasági hatalmi elvet képviselő tőkének, továbbá a tömegszenvedélyeket és — szegényedő társadalmaknál — a kollektív elkeseredést kifejező társadalmi alakulatoknak elhatalmasodó befolyása az állami akarat megszületésénél és annak végrehajtásánál. Az ideális értelemben vett közakarat eltorzítása két — pozitív és negatív — irányban, tehát vagy az állam tevőleges magatartásában, vagy annak passzivitásában jelentkezik: az utóbbi a gyakoribb eset. És itt van a bürokráciának történelmi hivatása, hogy azok, akiknek életfeladata szüntelen örökös a közérdek felett, ellensúlyozzák az államhatalom letéteményesei felé irányuló, egyoldalú érdekek által sarkalt befolyásokat. De ezt a szerepet a bürokrácia csak akkor töltheti be, ha egyrésztől magától is távoldtarta az illetéktelen befolyásokat, másrésztől ha a köztisztiséget viselők rendje kitermeli önmagából a közösség magasabbrendű céljait szolgáló azt a szellemet, melynek ereje a magángazdasági érdekek fokozottabb befolyásának kitett közéleti egyéniségeket rákényszeríti az egyetemes érdekek kizárólagos szolgálatára. Minél teljesebben érvényesül a népképviselő elve, annál jobban függ az állam tényleges hatalma a köztisztiséget viselőknél erkölcsi és szellemi tulajdonaitól. A bürokráciának, mondom, történelmi hivatása az állam hatalmának kifejlesztése, de ezt a törekvést csak akkor fogja siker koronázni, ha a bürokrácia befolyását nem saját rendiségének fejlesztésére, hanem arra használja fel, hogy az állam hatalma (force) tekintéllyel (prestige) párosuljon. Igaz, hogy minden életerős társadalmi egységet, egyént, családot, rendet, osztályt bizonyos természetes imperializmus, térhódítási vágy jellemez, mégis feltételezhető, hogy az a bürokrácia, mely most már tisztában lehet azzal, hogy annál ellenszenvesebb a társadalom előtt, mennél fejlettebb, éppen tekintélyének öregbítése céljából, továbbfejlődését maga fogja meghiúsítani.

Ha tisztában vagyunk tehát azzal, hogy az állami hatáskör egy részének feláldozásával még nem veszélyeztethetjük magát az állam hatalmát, sőt annak kiterjedését érhetjük el és hogy a szervezeti

elv kisebb bürokráciával is érvényesíthető a senyedő társadalom javára, csökkentjük hát az állam hatáskörét, hogy kifejlesszük annak hatalmát.

Az állami hatáskörnek és vele együtt a bürokráciának korlátozása bizonyos előfeltételektől függ. Kornfeld báró cikkében azt a követel. ményt támasztja, hogy „a törvényhozásnak nem szabad megengednie, hogy oly feladatok, melyeket területi, vagy más alapon szervezett autonómiák elvégezhetnek, az állam feladataivá tétessenek“, továbbá, hogy „a nem kizárólag állami feladatot képező teendőket az állam kezéből ki kell venni, reá kell bízni az illetékes társadalmi szervezetekre, a nélkül persze, hogy az állam ebben támogatását is megvonná tőlük. Még tovább menvén, a törvényhozásnak oda kell hatnia, hogy amennyiben hiányoznának a szükséges társadalmi szervek, akár kényszerrel is megalkottassanak“. Kornfeld báró elgondolása szerint tehát előbb a törvényhozás parancsára az államnak létre kell hoznia azokat a társadalmi szervezeteket, melyeknek hivatása lesz az önkormányzati elv gyakorlása, utóbb pedig a törvényhozás bizonyos mértékig paralizálja az államot.

A kifejtett javaslat felett elgondolkozva nehezen tudom elfojtani aggályaimat. Mi történék ugyanis akkor, ha a törvényhozás tilalomfát állítana az állami eljárás elé, de a társadalmi szervezetek éppen nem, vagy nem kielégítően látnák el a számukra fenntartott feladatokat? Maga Kornfeld báró is a társadalom szerveiről szólva kifejtette, hogy nem segít „a sérelmi politika, mely az államhatalom cselekvését fékezi, bírálja, sőt gyakran elgáncsolja a nélkül, hogy helyébe lépven, az alkotó munkát ő végezné el“. Az elbürokratizált társadalmi szervezetek lassúságára és gyakorta megnyilatkozó tehetetlenségére a legtárgyilagósbabban éppen Kornfeld utal, mondván: „ahol az állam bizonyára nem állított volna akadályt, mint például a kivitel megszervezésénél, ott is abban merült ki a gazdasági érdekképviseletek működése, hogy a hiányokat megállapította és nem volt bennük a kezdeményezés, az alkotás élő ereje. És a köz érdekében az állam kénytelen volt cselekedni“. önként felvetődik a kérdés, hogy vájjon, mint történt volna akkor, ha már ebben az időben hatályos lett volna a Kornfeld báró által javasolt ama törvény, mely az államnak megtiltja a társadalom agendája számára fenntartott ügyek rendezését. Hiszen már a fenti részlet is megállapítja, hogy bizonyos esetekben a magyar gazdasági érdekképviseleteknél hiányzik az alkotás éltető ereje. De kérdem, ha az állam meglévő alkotóerejét törvényesen korlátoznánk, vagy azt kénytelenek lennének akár ideologikus, akár gyakorlati elgondolások miatt tehetetlenségre kárhóztatni, a társadalom oldalán pedig a remélt teremtő lendületet nélkülöznök, mi teremtené meg és mi érlelné ki azokat a megoldásokat, melyeknek szerencsés és időszerű kialakításától nem egyszer a nemzet sorsának alakulása függ? Kornfeld báró elgondolása szerint a nemzet politikai életében időszerűvé vált nagy nehézség megoldásának egyetlen észszerű módja az lenne, ha az állam fölényes hatalmával kényszerrel megteremtené az állami agendán kívül fekvő feladatok megoldására alkalmas társadalmi szervezeteket. Világosan látja tehát egyrésztől azt, hogy az elgyengült társadalomnak

létező intézményei magasabbrendű feladatok ellátására képtelenek, másrésztől, hogy ha ezeket a feladatokat az állam látná el, az utóbbi megoldás az állami hatáskör túlméretezését, a bürokrácia továbbfejlődését és a közterhek nyomasztó súlyának fokozását vonná maga után. Ami a társadalom gyengeségét illeti, arra jellemző példa, hogy még a legfejlettebb társadalom életében, Angliában sem tudtak kialakulni azok a társadalmi intézmények, melyek nagy szociális kérdésekben érvényesítették volna az önszegély klasszikus elvét. A whitleyizmusnak átmeneti sikerek után immár jelentkező csődje, a Lloyd George-féle ipari konferenciák kudarca, a Mond-féle tárgyalásoknak eredménytelensége, fényesnek igazán nem mondható bizonyítékai annak, hogy a társadalom még Angliában sem tudja önmagából kitermelni a védelmét szolgáló intézményeket. A társadalom szervező ereje még itt-ott érvényesül, ahol merőben karitatív „Kleinarbeit“-ről van szó, de rövidesen csődöt mond, mihelyt a társadalmi antagonizmus mérséklése a kitűzött feladat. Ezt vagyunk kénytelenek tapasztalni a francia mutualista mozgalom elposványosodásában és abban a szégyenteljes kudarc sorozatban, melynek folyamán kitűnt, hogy a társadalom állami irányítás, közvetlen beavatkozás nélkül képtelen volt megszervezni a nemzeti munkapiacot, a racionális szegényügyi gondozást és kedvező megoldások felé terelni a városbatódulás általános jelensége által jelentőségében elmélyített lakáskérdést. Arra pedig, hogy ezeknek és még számos egyéb, a társadalom életével összefüggő kérdésnek merev etatisista megoldása hova vezet, példa a szovjetek szocialista államszövetsége. Ennek a helyzetnek világos felismerése készítette Kornfeldet, hogy csatlakozzék azoknak a társadalompolitikusoknak a felfogásához, akik a felvetett probléma megoldásának egyetlen módját abban látják, hogy az államhatalom teremtesse meg azokat a szociális intézményeket, melyek a társadalom megerősítésére, fejlesztésére és a legtöbb szociális kérdésnek önkormányzati úton való megoldására alkalmasak. Szociálpolitikusok itt elsősorban a fasiszmus módszerére és az általa megteremtett parasztállás (fél állami, fél társadalmi) intézményekre gondolnak. A mai Olaszország viszonyainak külföldi megfigyelői közül számosan megfedkeznek ugyanis arról, hogy először volt a fasiszta mozgalom és csak utóbb fejlődtek ki annak intézményei. Előbb száguldott végig, mint diabolikus lendítő, majd szervező erő Lombardia ipari világában az olasz szindikátusok első generálisa, Rossoni és csak utóbb fejlődött ki a hatóságilag engedélyezett, hivatalos szindikalizmus. A példaként gyakran szereplő olasz szociális intézmények nem mechanikus, nem államalkotta mesterséges keretek, hanem egy történelmi orkán által felkorbácsolt, viharzó társadalomnak intézményekben megmerevedett tajtékjai. A mai olasz állam is szintén csak „a mozgalom“ sarja, amit teremt, azt maga a mozgalom alkotja. A „fasiszta állama“ hangzik a szólam, a „fasiszta kormánya“ a használatos kifejezés, tehát minden mögött a türelmetlenül lüktető mozgalom, „az akció“, a nemzeti lendület pezseg, — az állami élet érverése a Giovinezza speciálisan olasz ütemére dobban. A fasiszusra tehát ne hivatkozzunk.

De vajjon azok a példák, melyek államalkotta társadalmi szer-

vezetek sorsáról szólnak, buzdítólag hatnak-e reánk és kívánatossa tudják-e tenni számunkra a tervezett megoldást? Hogy messze ne menjünk, figyeljünk csak a hazai ipartestületek működésére: törvény parancsa támasztja alá működésüket, mégis — sajnos — a magyar kézműipari rend nagy kárára, mennyire alárendelt jelentőségű mostani tevékenységük. És külföldön? Bizony sokszor felmerülő kérdés, hogy vájjon a társadalmi rendek törvényalkotta szervezeteinek van-e nagyobb átütőereje, vagy pedig azoknak a társadalmi szervezeteknek, melyeket a közvetlenül érdekelték minden állami közreműködés nélkül, önkéntes társulással hívtak életre. Még emlékezetünkben van a brit National Health Insurance Bili, az ország egészségi biztosításáról szóló törvényjavaslat körül folyó harc, midőn Lloyd George kelta szellemének sziporkázásával világította meg a maga igazságát a kereskedelmi kamarakéval szemben, de alul maradt, mihelyt az angol orvosszövetség lépett támadásba. Szóljak a ma már törvényes életet élő friendly society-k életéről, ahol milliós taglétszám mellett — a híres angol önkormányzati szellem ellenére — az egymilliónál több tagból még a közgyűlésen sem jelent meg tíznél több. Utaljak az ausztráliai békéltetésügynek és a skót döntőbíráskodásnak csödjére? Hiszen csak tavaly olvashattunk a napisajtóban azokról a sztrájkokról, melyeknek színtere „a szociális paradicsom“, a Gide által „sztrájk nélküli államnak“ nevezett ausztráliai államszövetség volt. Számos bel- és külföldi jelenség mutatja a társadalom gyengeségét. A népeket még nem hatotta át a szervezeti elv, a népek nagyrésze még nem érett társadalommá. A közszellem kifejlődése számos közületben kiegyensúlyozatlan, a népesség tagjainak többsége még nem rendelkezik kellő áttekintéssel a társadalmi jelenségek felett. Modern államot építeni pedig nem tömegekre, csak társadalomra lehet.

A felemlített példák is azt mutatják, hogy hiába alkot az állam kereteket a társadalom számára, az intézmények szellemben vagy tökéletlenül nevelik a társadalmat, vagy rendeltetésüknek teljesen képtelenek megfelelni. Az állam által megszervezett szociális intézmények a gyakorlatban ugyanis legtöbbször életerősnek akkor bizonyulnak, ha feladatuk a társadalom fizikai megerősítése, nem pedig a közszellem közvetlen kialakítása.

A társadalomnak államalkotta karámokba való terelése még nem jelentené a friss szellemű életnek, a tetterős szociális életnek várva-várt kezdetét, hanem inkább a társadalom életének elbürokratizálását. Tartok tőle, hogy ez a megoldás a társadalmi szellem mechanizálását jelentené, mert igenis mechanikusak és nem organikusak lennének azok a társadalmi szervezetek, melyeket állami parancs hív életre, a bürokrácia indít útnak és az állam támogatása gyámolít. Vájjon ezek az alakulatok a társadalmat nem kényszerítenék-e egy — hogy Spengler szavaival éljek — történelmi pszeudomorfózis spanyolcsizmájába? Vájjon ez a megoldás nem jelentenie a jelenlegi bürokratikus állami élet mellett a társadalom életének elbürokratizálását? Ne államosítsuk tehát a társadalmat, hanem készítsük elő, hogy majdan ez társadalmassá államát.

Mi tehát a teendő? A beteges társadalmi helyzet szüntelen köz-

hatalmi beavatkozást követel, annak hiánya anarchiát jelentene; az állami hatáskör bővülése növekvő bürokrácia, tehát fejlődő közteher: nélkül el sem képzelhető, — egyértelmű lenne a társadalom tönkretételével; társadalmi kereteknek állami megszerzése pedig a társadalom elbürokratizálását, a szociális élet mechanizálását jelentené. A non possumus álláspontjára pedig nem helyezkedhetünk; mert az élet álláspontja nem lehet a halál, egy nemzet történelmi evolúciójáé a dicstelen felláh sors. Nincs más út, mint nem intézmények alkotásával, hanem a szunnyadó társadalmi erőknél kifejlesztésével, magasabbrendű, virulens, szerves életre pezsdíteni a magyarság társadalmát. Újabb intézmények, csak újabb terheket jelentenek, enervált társadalom még a meglévőnek eltartására is csak nehezen képes. De csodás lehetőségek szunnyadnak a még mozdulatlan holt vizek mélyén, melyeket ólomcsizmában járó bűvárok kiaknázni sohasem tudnak, azok felszínre csak a társadalmi kapillaritás következtében jutnak. Magasabbrendű nemzeti életre kell nevelnünk a társadalmat, hogy az utóbbi spontánul termelje ki önmagából a nemzet életéhez mindenkor szükséges intézményeket. „Civic education¹”-nel, az amerikai „social education”-nak megfelelő állampolgárneveléssel alakítsuk ki az új társadalom új embertípusát. Vegyük tudomásul, hogy nem elég, ha az iskola jó tanárokat, kiegyensúlyozott vérmérsékletű hivatalnokokat, a történelmi szellemtől sarkantyúzott katonákat, esetleg hasznos könyvelőket, „tudományos”, „irodalmi”, ipari vagy kereskedelmi mesterembereket, „keresőket” nevel, hanem felébreszti az emberek sokaságában az állampolgári lét öntudatát, állampolgárrá képzi őket.

Vizsgáljuk csak az amerikai irodalmat, s itt különös témákkal találkozunk: „A kereskedő, mint polgár”, „A fogyasztó állampolgári szerepe”, „Az iparos állampolgár” stb. Mit jelent ez? Azt, hogy a gyakorlatias amerikai szellem felismerte, hogy az emberben nemcsak valamely foglalkozás üzése tekintetében előnyös hajlamokat kell kifejleszteni, hanem fokozni kell benne az állampolgári ösztönt is. Állampolgárnevelést! Miként a katekizmus a gondtalan nebuló agyába vessük a legnehezebb hitbéli dogmákat, a hitelvek katekizmusával egyidejűleg a társadalmi elvek katekizmusával pallérozzuk valóban szociális lényé a természeténél fogva különben is túlindividuális beidegzésű gyermekembert. Vájjon nem ezt tapasztalhatjuk-e világszerte a fennálló társadalmi rend ellen felvonuló táborokban, vájjon nem társadalmi krédókat fejlesztenek-e ki a létező társadalomgazdasági rendszer ellen mozgósított tömegekben. Új hitek születésének, új dogmák faragásának korát éljük. A 20. század embere igényli a társadalmi dogmát, a közösség életének alapelveit; valakitől megkapja azt; kérdés, hogy kitől. Kérdés, hogy ki fogja társadalmi lényé formálni az új nemzedéket. Ma bizonyos, hogy ifjúságunk és a társadalom túlnyomó többsége nem ismeri és nem szívta magába a nemzeti életre képesítő alapelveket. Nagy, tervszerű, átfogó, céltudatos szociálpedagógiával kell kifejlesztenünk a nép egyetemében a nemzeti léte képesítő szellemet és lelkületet. De mit ér az alkotó szellőn, a teremtő lelkület, ha a fejlődő képességek parlagon hevernek, ha nem

talál utat formákba, ahol megnyilatkozzék! A képességek kifejlesztésének legbiztosabb módja: azoknak érvényesítése, elfojtásuk a potenciális erők hanyatlásához, esetleg robbanásához vezet. Ezért nagyjelentőségű az önkormányzati elv érvényesítése a már létező intézményekben és ezért nevelő hatású, ha a társadalom nemcsak kitölti, hanem egyszersmind maga is alkotja meg szociális életünknek új intézményeit. Az önkormányzati élet lehetőségeinek biztosítása az általános, fokozott szociálpedagógiai tevékenység mellett az állampolgárnevelésnek leghathatósabb eszköze. A fejlett nemzeti életre nevelt állampolgárok tömegeinek, az ideális értelemben vett nemzetnek majd gondja lesz reá, hogy megvonja az optimális állami hatáskört, de arra is, hogy a nemzet történelmi céljainak beteljesedése érdekében nagyrafejlessze állama hatalmát.

KOVRIG BELA